

A kötet anyagát a megyei könyvtár és a könyvtári hálózat történetére vonatkozó, az ötvenes évek eleje és 2011 januárja között készült fotók jegyzéke zárja. A képek azonban nem a nyomtatvány oldalain, hanem a hátsó borító belső oldalához (lehetően) rögzített CD-n tekinthetők meg. Kitűnő megoldás, egyrészt mivel így kiváló minőségben nézhetők a képek, másrészt pedig, amennyiben a későbbiekben az internetre is fölkerül a kötet anyaga, akkor beilleszthetők lesznek a tanulmányszövegek megfelelő helyére. A képaláírással ellátott, számozott 125 fotó, a megyei könyvtár átalakítás előtti első épületétől kezdve időrendben követi egymást, a kilencvenes évektől már színesben. A képek sorát a könyvtári kiadványok címlapjait követően a megyei könyvtári igazgatók arcképei zárják.

A megyei könyvtár történetéről szóló rész záró bekezdései kitérnek a gazdálkodás 2012. év kezdetétől történő változásokra is. Most viszont, amikor e kötet ismertetését írom, újabb változások következnek be 2013 elejétől az intézmény életében: Kibővül a neve (Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár), megváltozik az irányító és felügyeleti, a fenntartó, továbbá a gazdálkodási feladatokat ellátó szerv. Mindez azonban semmit nem változtat azon a szemléleten, amelyet Kiss Gábor igazgató, a „Kedves olvasó”-nak szóló előszavában fogalmazott meg: „*A hat évtized [...] olyan tőke, melyet sikeresen tudunk a jelen és jövő érdekében kamatoztatni. A hasznát pedig megosztjuk Veled...*”

(A Deák Ferenc Megyei Könyvtár és a megyei könyvtári ellátás története, 1950–2010. [Szerk. Kiss Gábor, Sebestyén Margit], Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei Könyvtár, 2012. 183 p.)

Kégli Ferenc

A könyvnyomtatás termő fája

Az elmúlt évben látott napvilágot a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* negyedik tomusa, amely az 1656–1670 között magyar nyelven vagy Magyarország területén megjelent kiadványokat regisztrálja (ismertetése: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 10. sz. 55–60. p.). A bibliográfiai kézikönyvet a szakmai nyilvánosságnak a kötet szerkesztői, munkatársai az Országos Széchényi Könyvtárban 2012. április 16-án tartott tudományos konferencián mutatták be. A rendezvényen elhangzott előadások szerkesztett szövegeit tartalmazza a *Sylvae typographicae. Tanulmányok a Régi Magyarországi Nyomtatványok 4. kötetének (1656–1670) megjelenése alkalmából* című, illetve alcímű kiadvány. A kötet a *Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei* elnevezésű sorozat ötödik darabjaként vált hozzáférhetővé. Nem előzmények nélküli a most megjelent tanulmánygyűjtemény, az RMNy harmadik kötetét 2000. október 12-én szintén tudományos ülésen mutatták be a nemzeti könyvtárban, és az akkori előadások 2001-ben kerültek az érdeklődők kezébe a *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból* című kötetben.

A könyvnyomtatás termő fája – adható meg a latin cím hozzávetőleges értelme. Arra utal a kifejezés, hogy az RMNy, illetve a benne számba vett nyomtatványok jelentik nemzeti művelődésünknek azt a kivételes jelentőségű forrásanyagát, amelynek tudományos feldolgozása nemcsak a különféle diszciplínákra vonatkozó pozitív tudásunkat fogja gyarapítani, hanem önismeretünket, múltunkról alkotott képünket is gazdagítja.

A most közreadott kötet dolgozatai az 1656–1670 közötti magyar könyvtermés egészéből és különböző műfajaiból levonható elsődleges kutatási eredményeket veszik számba. Műhelytanulmányok, az RMNy szerkesztésével párhuzamosan zajló tudományos vizsgálódások produktumai, gyümölcsei – hogy visszautaljunk a cím metaforikus jelentésére. A tanulmánygyűjteményben olvasható tíz írás eltérő szempontok alapján vizsgálja tárgyát: akad kvantitatív megközelítésű elemzés, olvashatunk hatalmas erudícióval megírt mikrofilológiai rekonstrukciót, helyet kapott a kötetben elsősorban elvi problémákat taglaló szöveg, a sokféle megközelítés tükrözi az RMNy-ben regisztrált könyvek tartalmi és műfaji színességét, a forrásanyag számbavételének és bibliográfiai leírásának szükségszerű különbségeit. Az előadások nyomtatott változatában közös elem – mondani is fölösleges – a szakmai megbízhatóság és az alap kutatásoktól magától értetődően elvárható magas tudományos színvonal.

V. Ecsedy Judit Hetven év nyomdai körképe és mérlege (1601–1670) című írásában nem kizárólag a negyedik kötet időhatárán belül tárgyalja a hazai nyomdászat helyzetét, hanem az RMNy 2–4. kötete által eddig lefedett XVII. század egészét vizsgálja. Kvantitatív szempontú áttekintést olvashatunk a vizsgált korszakról, és bár kétségtelen tény, hogy a számszerű adatok önmagukban nem fejezik, nem fejezhetik ki a kultúra teljességét, mégis sokféle következtetés levonására adnak lehetőséget. A század során 27 helyen 23 nyomda működött, és 1670-ig összesen 2634 nyomtatvány jelent meg a három részre szakadt Magyarország két részében, a királyi Magyarországon és Erdélyben. Az itthon közzétett nyomtatványok száma mintegy háromszorosa az előző században napvilágot látottaknak, bizonyítva, hogy minden nehézség ellenére megszilárdult a könyvnyomtatás helyzete; nem volt olyan év, hogy legalább néhány műhely ne dolgozott volna. V. Ecsedy Judit különféle szempontok alapján mutatja be a nyomdák teljesítményét (kiadványok száma, a kinyomtatott ívek száma, a nyomdahelyeken készült kiadványok átlagterjedelme, a kiadványok formátum szerinti megoszlása), bemutatja a kiadványok felekezeti és nyelvenkénti megoszlását, főbb műfaji csoportjait 1601 és 1670 között, illetve néhány metszetben külön az 1656–1670 közötti évek legfontosabb adatait is áttekinti. A számszerű adatok megvilágítják és értelmezik ebben az aspektusban is a történelmi eseményeket, például a gyulafehérvári, a váradi vagy a sárospataki nyomda hányatott sorsa jól nyomon követhető kiadványaik számának csökkenésében, az officinák átmeneti vagy végleges megszűnésében.

P. Vásárhelyi Judit írása A biblikus irodalom másfél évtizede címmel olvasható. Teljes bibliakiadás e korszakban ugyan csak egy volt az országban, *Szenci Kertész Ábrahám* úgynevezett *Váradi Bibliája* 1660–1661-ben, amelynek nyomdai munkálatai végül Várad eleste miatt Kolozsvárott fejeződtek be. A szerző behatóan elemzi az edíció sajátosságait, tisztázza, hogy a szöveget gondozó *Köleséri Sámuel*

a Szenci Molnár Albert által kiadott *Hanauai Bibliát* vette alapul. Ha teljes vagy részleges bibliakiadás a Váradi Biblián kívül nem is volt, számos, a Szentírás értelmezésével, befogadásával foglalkozó nyomtatvány jelent meg a vizsgált években. A korábbi időszakhoz képest jelentősen csökkenő számban, mindössze egy alkalommal látott napvilágot bibliai história. Növekedett viszont a bibliai témájú iskoladrámák száma, és több bibliai tárgyú vizsgatétel is megjelent a tárgyalt korszakban. Vagyis – vonja le a következtetést P. Vásárhelyi Judit – „a bibliai tematika az egész korszakban jelen van”.

Jelen volt a bibliai tematika természetesen a hitvitákban is. *Heltai János Lölki okulár* című tanulmánya filológiai nyomozás: egy olyan hitvitát tárgyal, amelynek egyetlen dokumentuma sem maradt fenn napjainkra, csupán irodalmi utalásokból ismertek. Köztudott, hogy az RMNy

nemcsak a példányból ismert kiadványokat veszi fel, hanem regisztrálja a forrásokból kikövetkeztethető kiadásokat is. Nagy akribiával mutatja be a *Sámbár Mátyás* és *Lippai Sámuel* részvételével 1657 és 1659 között lezajlott hitvitát. A tanulmány második részében azt vizsgálja, hogy az RMNy eddig megjelent négy kötetében milyen arányban szerepelnek példányból nem, csak hivatkozásokból ismert művek. A bibliográfiában szereplő tételeknek valamivel több mint húsz százaléka tartozik ebbe a csoportba. Egy, a XVI. század óta folyamatosan élő értelmiségi hagyomány részeként maradtak fenn a példányból már nem ismert művek adatai, és az RMNy gyakorlata ennek az értelmiségi tradíciónak a továbbélését jelenti, amely nélkül hiányos lenne kulturális örökségünk – összegzi gondolatait a szerző.

Pavercsik Ilona írása a hazai evangélikusok egyik becses forrását mutatja be. Az *Evangélikus emlékezet* címmel közzétett tanulmány *Daniel Klesch* szepesolász lelkésznek a savniki evangélikus templom 1669. évi felszentelését tárgyaló két, latin és német nyelven párhuzamosan kiadott, szövegében is eltérő művét taglalja. A korábbi gyakorlat templomszenteléseknél a prédikáció megjelentetése volt, Klesch azonban tudósítást írt. Az új evangélikus templom építtetője báró Thököly Zsigmond volt, és az elemzett forrás számos adalékkal gazdagítja nemcsak a főúri családra vonatkozó ismereteket, de a német nyelvű szövegben részletesen ismerteti az Ausztriából, Karintiából, Stájerországból Magyarországra menekült evangélikusok sorsát. A német nyelvű tudósítás egyúttal művészettörténeti forrás is, Klesch nemcsak szonettben ismertette a savniki Thököly-kastélyt és a templomot, hanem egy metszetet is készíttetett a két építményről.

Perger Péter a kalendáriumok feldolgozásáról ad számot közleményében (*Érdekességek és nehézségek az RMNy kalendárium-leírásai körül*). A régi nyomtatványok közül a kalendáriumok jelentek meg a legnagyobb példányszámban, ugyanakkor sokkal kisebb arányban maradtak fenn a könyveknél: tartalmuk ha-

mar elavult, kisméretű, viszonylag igénytelen, olcsó kiadványok voltak, egykori tulajdonosuk nem törekedett megőrzésükre. Gyakran csak töredékesen örökítődtek az utókorra vagy még úgy sem, bár a fennmaradt és ismert kalendáriumokból kétségtelenül kirajzolódik egyfajta folyamatos megjelenés képe, a hiányzó évek tehát viszonylag egyszerűen kikövetkeztethetők. Más nehézséggel kell szembenézni a kutatóknak, ha töredékes szöveg meghatározásáról van szó. A szerző írása második részében egy kalendárium-fragmentum azonosításának és feldolgozásának módszerébe vezeti be az olvasót.

Az RMNy-vállalkozás a hazai művelődéstörténet valamennyi művelőjének alapvető segédlete, értelemszerűen nélkülözhetetlen eszköze az irodalomtörténeteknek is. Nem utolsó sorban azért, mert az egyes kötetekben közreadott incipitmutató a bibliográfiában regisztrált nyomtatványokban szereplő magyar nyelvű énekek, versek és verses idézetek kezdősorát tartalmazza, utalással az alapvető kritikai kiadásokra mint forrásokra. *Szvorényi Róbert Az incipitmutató tanulságai az RMNy 4. kötetében* című tanulmányában azokat a verssorokat gyűjtötte egybe, amelyekhez nem található utalás, mert a forrásokban nem szerepel az adott vers.

Käfer István a bibliográfiák gyűjtőköre alapján a magyar és a szlovák közös múlt tanulságait tárgyalja *A Régi Magyarországi Nyomtatványok hungaroszlavakológiai gyakorlata* cím alatt. A szlovák nemzeti bibliográfia gyűjtőkörét a területi elv alapján határozták meg, vagyis a mai Szlovákia területén megjelent kiadványokat regisztrálja. Ebből következően például az RMNy negyedik kötetében közölt anyag háromnegyede azonos a Szlovák Nemzeti Bibliográfiával. Abban 1700-ig terjedően 881 magyar nyelvű nyomtatványt vettek számba, amely a szlovák nyelvűnek minősítetteknek mintegy négyszerese. Käfer István a hungaroszlavakológiai szemléletet gyakorlati alkalmazását sürgeti, ami nem más, mint a szlavológia, vagyis a szlovákságtudomány hungarológiai, vagyis magyarságtudományi elemeinek vizsgálata. Erre az RMNy vállalkozása egyébként indulásától törekedett, és ez a szemlélet érvényesül a negyedik kötetben is, ugyanakkor – elismerve a szlovák retrospektív nemzeti bibliográfia jogosultságát a területi elv alkalmazására – „*sok egyeztetésre, terminológiai változtatásra és kompromisszumra van szükség az egykori valóság mai interpretációjának pontosítására.*”

Tarján Bence éppen ezt a szemléletet dokumentálja *Az első nyomtatott magyarországi biblikus cseh énekek* című írásában. A szakirodalom „biblikus cseh” nyelvként tárgyalja a Cseh Testvérek Egyháza által 1579–1594 között lefordított králicei Biblia nyelvét, amely a XIX. századig a szlovákok irodalmi nyelve volt. Mivel a fehérhegyi csata (1621) után a protestáns lelkészeket kitiltották Csehországból, és 1627-től az országban csak a katolikus vallást engedélyezték, a cseh protestáns könyvkiadás külföldön, többnyire Magyarországon történt. A tanulmány szerzője áttekinti a legfontosabb, Magyarországon kiadott biblikus cseh nyelvű énekeskönyveket, *Tranovský* gyűjteményét, a *Cantus Catholici* 1655-ös biblikus cseh nyelvű változatát és utóbbi kapcsolatát az 1651-es magyar nyelvű kötetel.

Kovács Eszter közleménye is kapcsolódik a hungaroszlavakológia kérdéséhez: *Biblikus cseh verses emlékek Magyarországon 1655–1670 között és rendszerezési*

elveik. A szerző ismerteti a Käfer István útmutatásai alapján Tarján Bencével közösen készítendő biblikus cseh nyelvű versek incipitmutatóját. Az RMNy ugyanis csak a magyar nyelvű versek kezdősorait regisztrálja a mutatóban. A külön kiadványként tervezett incipitmutató 1722 különböző verset vesz majd számba, és fontos segédlete lesz a versek forrásainak feltáráshoz, a különböző gyűjteményes kiadások összehasonlításához. A tanulmány részletesen ismerteti a koncepciót, és összehasonlítja a magyar versek incipitmutatójával, bemutatva az azonosságokat és az eltéréseket.

A tomus utolsó írását *Bánfi Szilvia* jegyzi *Negyven év „adalékirodalma” az RMNy S(supplementum) tételeiben* címmel. Az RMNy első kötete 1971-ben jelent meg és szinte azonnal elindult a szakfolyóiratokban, elsősorban a *Magyar Könyvszemlében* az úgynevezett supplementum (S) tételek, vagyis a pótlások, kiegészítések közlése. A szerző az RMNy XVI. századi első kötetéhez kapcsolódó 95 S-telt ismerteti, vagyis az elmúlt évtizedekben a 896 leíráshoz csaknem 100 kiegészítés, pótlás járult, ezek közül 43 új, 24 korabeli forrásban említett, de addig példányból nem ismert nyomtatvány, 12 az RMNy első kötetében még feltételezett, de azóta példányból ismertté vált kiadvány, és 16 olyan közlés történt, amely a bibliográfia leírásait az újabb megállapítások alapján módosítja.

A gyűjteményben közreadott tanulmányok vázlatos ismertetése is talán meggyőzi az olvasót, hogy azok nélkülözhetetlenek mindazok számára, akik használói a *Régi Magyarországi Nyomtatványoknak*, és mélyebben érdeklődnek a régi könyvek problémái iránt.

(Sylvae typographicae. Tanulmányok a Régi Magyarországi Nyomtatványok 4. kötetének [1656–1670] megjelenése alkalmából. Szerk. P. Vásárhelyi Judit. Budapest, Argumentum Kiadó, 2012. 148 p. /A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei 5./)

Pogány György

Az Ország Tükre – a képes sajtó tükre

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Budapesti Történeti Múzeum közös vállalkozásában jött létre *Az Ország Tükre* című, egyszerre sajtótörténeti és képzőművészeti kiállítása a BTM budavári múzeumában. A tárlathoz igényes kivitelű, gazdagon illusztrált, maradandó értékű katalógus készült, amely tartalmával és küllemével jóval túlmutat a szokványos kiállítási kalauzok bedekker-szerepén. Inkább és okkal nevezhető az 1780–1880 közötti évszázad magyar képes sajtója tömör és szemléletes összefoglalásának.

A könyvnyomtatás feltalálásának jelentőségéhez mérhető nyomdászattörténeti fordulópont volt, amikor a XVIII. és XIX. század fordulóján megjelent, majd szélesben elterjedt az illusztrált sajtó; amikor megjelentek az első képes folyóiratok, újsá-

gok. A sokszorosított grafikai eljárással készült képek, illetve lapok minden addiginál számosabb olvasóhoz juttatták el az aktuális – vagy éppen csak szórakoztató – híreket, információkat, tudnivalókat a szűkebb hazai és a nagyvilág eseményeiről, jeles személyiségeiről stb. A képes sajtónak – a képzőművészet hagyományaihoz és korabeli standardjaihoz képest – két alapvető sajátossága volt: egyrészt az ábrázoláshoz minden esetben magyarázó szöveg (minimum képaláírás) társult, másrészt rendszerint valamely aktualitáshoz, főn forgó témához kapcsolódott, azaz konkrét „üzenete” volt.

A magyarországi sajtóillusztráció kezdetét a Pozsonyban, Windisch Károly Gottlieb kiadásában 1781-ben indult *Ungarisches Magazin* jelentette, amely rézmetszetekkel szolgálta cikkeinek közérthetőségét. Ettől az időponttól kezdve a XIX. század elejéig hazánkban mintegy tíz rendszeresen megjelenő sajtótermék (*Merkur von Ungarn; Hadi és Más Nevezetes Történetek; Bécsi Magyar Hirmondó* stb.) nevezhető képes újságnak, illusztrált lapnak.

A honi képes sajtó gyors elterjedése és rendkívül népszerűvé válása a reformkorra esik. Ebben a korszakban jelentek meg a gazdagon illusztrált divatlapok, kulturális témájú folyóiratok, azután a filléres magazinok, az élclapok, sőt az enciklopédikus fölfogásban szerkesztett képes folyóiratok, hetilapok (*Honművész; Honderű; Életképek* stb.). Az illusztrált lapok piacán a *Vasárnapi Újság* megjelenése (1854) hozott igazán nagy fordulatot, mint az enciklopédikus, mégis aktuális információkat közlő lap jellegzetes példája. A Pákh Albert szerkesztésében és Heckenast Gusztáv kiadásában megjelenő hetilap rövidesen a legnagyobb példányszámú hazai képes újsággá vált. Képeinek három jellemző tulajdonsága volt: eredetiség, hitelesség és a nemzeti kultúrára való erőteljes reflektáltság. E három vonás (is) lehetővé tette az újság páratlan sikerének titkát.

A XIX. század második felében, utolsó harmadában megsokasodtak a képes lapok (*Hazánk és a Külföld; Magyarország és a Nagyvilág; Az Ország Tükre* stb.), ezek már a tömeggyártású, ugyanakkor az igényes, színvonalas „képipar” termékei voltak. Azután sorra jelentek meg a fametszetes néplapok (*Hirmondó*), a vicclapok (*Üstökös; Bolond Miska; Borsszem Jankó*), a gyermek- és ifjúsági lapok (*Gyermekbarát*). Végül is a XIX. század végére minden laptípusban hódítottak a szemléltető, gazdagon illusztrált kiadványok. A hagyományos ábrázolással előállított sajtó e korszakát – szimbolikusan legalább is – az 1880. év zárja le; ettől az időtől kezdve a metszetek, litográfiák helyét átvették a nyomtatott fényképek. Bár még mintegy két évtizedig párhuzamosan jelentek meg a hagyományos illusztrációkat és a fényképeket közlő sajtótermékek, azért a XX. század elejére a fotográfia átvette a vezetést, később egyeduralomra jutott. A fénykép sokkal gyorsabban, egyszerűbben és olcsóbban elégítette ki az olvasók „képéhségét”, nem függetlenül a réteglapok elterjedésétől, és ezen belül a bulvársajtó megjelenésétől.

A kiállítás anyagát híven és a témához méltón tükröző kiállítási kalauz remek illusztrációkon mutatja be a XIX. század magyar képes sajtójának ismert és talán kevésbé ismert produktumait, így például a lapok sokszor allegorikus ábrázolató, díszes „kopfjait” (*Családi Kör; Jó Barát; Feketeleves; Nővilág; Garasos Tár; Képes Családi Lapok; Magyar Bazár*). A kiadvány szerkesztője, Révész Emese nyomon követi az alkalmazott képtechnikák és sokszorosító eljárások fejlődését a fametszettől az első fotográfiáig, illetve a kettő kombinációjáig, amikor grafikus keretbe illesztettek fényképfelvételt (ez a típus már az 1860-as években megjelent hazánkban). Kitér a képes sajtó üzleti megfontolásaira, idézve egy 1864-ből való föl-

jegyzést is: „Az illusztrációk utáni sóvárgás csaknem lázas követelésévé vált a nem-politikai lapok olvasókörének”. A lapszerkesztők a feltűnő képeket, az első oldalra tett figyelemkeltő rajzokat, metszeteket vevőcsalogatónak szánták. Egy idő után a lapokhoz kivehető és bekeretezhető, szobadísznek szánt grafikákat is mellékeltek. A reformkorban már színezett divatképek, bájos-romantikus életképek, allegorikus stílusú történeti-hazafias illusztrációk, városképek, enteriőrök, jelenetek is megjelentek a nyomtatott sajtóban. Az arisztokraták szalonjaitól a falusi életképekig, a történelmi eseményektől az ismert személyiségek portréiig – ábrázolások garmadája jelent meg a sajtóban hétről hétre, napról napra. Karikatúra és közéleti kultuszt ápoló-szolgáló illusztrációk, ismeretterjesztő-didaktikus ábrák és haditudósítások – megannyi téma megjelent a képes sajtóban, csakugyan az „ország tükre” gyanánt.

A kiállítás és a kötet anyagából szembe tűnik, hogy a korszak jeles képzőművészei (Barabás Miklós, Lotz Károly, Székely Bertalan, Orlai Petrich Soma, Carl Schwindt, Than Mór, Jakobey Károly, Jankó János és mások) dolgoztak a sajtónak. Érdemes megfigyelni az ábrázolások műfajainak, stílusainak, technikai eljárásainak sokféleségét, az időről időre változó korhangulat, a történelmi és szellemi miliő tükröződését, a témák pazar bőségét a reklámtól az allegóriáig, a zsánerképektől kezdve a népeletet hol bukolikusan prezentáló, hol szociális tartalommal megfogalmazó képekig, vagy éppen emlékezetes események pillanatait megjelenítőkéig.

A sok-sok képpel szemléltetett, kétnyelvű (magyar és kivonatossan angol) katalógus a kiállításon bemutatott képanyag pontos számbavételével, illetve a téma és a korszak összefoglaló ismertetésével szolgál, továbbá közli a kiállításon látható képek leírásait és a téma felhasznált irodalmát.

Csak megismételni lehet az ismertetés elején leírtakat: a kiállítási kalauz szerepét messze meghaladó „képeskönyv” a hazai sajtótörténet egyik fontos tárgykörének és korszakának témájához illően művészi kivitelű és a sajtótörténeti gyűjteményekben nélkülözhetetlen kiadványa.

(Az Ország Tükre. A képes sajtó Magyarországon 1780–1880. Szerk. Révész Emese. Bp., Budapesti Történeti Múzeum–Országos Széchényi Könyvtár, 2012. 96 p.)

M.L.M.